

CONQUISTA I REPOBLACIÓ DE DÈNIA

PEDRO LÓPEZ ELUM
Universitat de València

Introducció

La intervenció de Jaume I al sud de riu Xúquer s'inicia a començaments de l'any 1239, pressionant sobre Bayrén¹. Després d'haver pactat la rendició d'aquest castell, cap al mes d'agost d'aquell any, convocà, a continuació, la seua host en el *vau de Barraga* per tal de fer el mateix sobre Xàtiva². Pel maig d'aquest any ja duia a cap aquest setge³. Finalment, entre febrer i novembre intervindrien unes altres tropes a Villena-Sax o Rebollet⁴. De totes aquestes expedicions havia d'obtenir avantatges polítics i territorials.

La constinuitat de la conquesta cap al sud estava garantida, ja que pel moment la pressió castellana es trobava neutralitzada. Tot açò s'havia aconseguit entre gener de 1239 i juny de 1240.

La incorporació d'Alzira⁵ -desembre de 1242- quedaria ubicada, cronològicament, entre els fets de 1239 -1240 (Bayrén, Villena, Rebollet...) i aquells que van posar fi a la intervenció de Jaume I els anys 1244 -1245 (Xàtiva i Biar).

La pressió final que dugué la frontera fins a Biar fou consumada entre gener de l'any 1244 i febrer de 1245. Per aconseguir

l'èxit en aquesta última acció en la zona sud del Xúquer, Jaume I pressionà novament sobre tres fronts: interior (Xàtiva), central (regió d'Al-Azraq i d'altres senyors musulmans) i litoral (Dènia).

A Xàtiva concentrà el seu exèrcit des de gener de l'any 1244. El tractat d'Almizra -març de 1244 - solucionaria, novament els problemes latents amb Castella. Aquesta, en retirar les seues pretensions sobre aquest territori, faria més ràpid encara el seu projecte de rendició pel maig de l'any 1244⁶.

Però entre ambdues dates - març i maig - Jaume I dirigirà des de Xàtiva la política de rendició a dur en els altres dos fronts. Així, cap a la regió d'Al-Azraq enviarà el seu fill Alfons - darrers dies de març o començaments d'abril - a fi que la controlara mitjançant uns pactes de vassallatge amb aquell o amb qualsevol altre senyor musulmà. Finalment, de la zona litoral únicament concixem que Dènia passaria a mans dels cristians cap al mes de maig de 1244.

Conquista

Sabem que totes les grans ciutats o nuclis

¹ LÓPEZ ELUM, PEDRO, *La intervención y conquista de los castillos de Cullera y Bairén en el año 1239*, en *Cullera*, a l'nº3, Cullera 1991, pàgs 76 a 78. LOPEZ ELUM, P. *La conquista de Valencia*, en "Cuadernos de Historia 16", Madrid, 1988, pàgs. 13 i 14.

LÓPEZ ELUM, P. *De la conquesta a la federació hispànica*, en "Història del País Valencià" Vol. II, Barcelona 1989, capítol. referent a la conquesta, pàgs. 80 i 81.

² LÓPEZ ELUM, PEDRO, *La geografía en la Crònica de Jaume I: els setges al castell i a la ciutat de Xàtiva*, en *Papers de la Costera*, (en premsa). SOLDEVILA, FERRAN, *Crònica de Jaume I*, cap. 318. MARTÍNEZ SANPEDRO, María de los Desamparados, *La Crònica latina de Jaime I*, Almería, 1984, cap. 51.

³ HUICI MIRANDA AMBROSIO, CABANES PECOURT, *Desamparados, Documentos de Jaime I de Aragón*, Valencia, 1976, II, doc. 297. *Llibre del Repartiment*, edic. Antoni Ferrando, València 1978, assentament 2164.

⁴ LÓPEZ ELUM, P. *La conquista...* pàg. 14; LÓPEZ ELUM, P. *De la conquesta...* pàgs. 81 i 82.

⁵ LÓPEZ ELUM, P. *La conquista...* pàg. 14; LÓPEZ ELUM P. *De la conquesta...* pàgs. 82 i 83.

⁶ LÓPEZ ELUM, P. *La conquista...* pàgs. 14 i 15; LÓPEZ ELUM P. *De la conquesta...* pag. 83.

importants es rendiren a Jaume I mitjançant el setge. Casos com Borriana, València, Alzira i, finalment, Biar són exemples del que diem, però ¿què succeí amb Dénia?

Durant l'època islàmica fou un centre urbà molt important, tanmateix no tenim cap notícia directa del seu setge per part de Jaume I, encara que açò no vol dir que aquest no es produïra com ho relata Roc Chabás⁷.

Creiem, a títol d'hipòtesi, que des de Xàtiva Jaume I traçà, entre març i maig de 1244, la política d'actuació que es desenvolupà durant aquests mesos. I així, intervingué, com ja hem dit, per una part amb el seu fill Alfons en la zona d'Al-Azraq i, per altra, en la costa (Dénia) amb un dels seus nobles. La persona en la qual delegà aquesta darrera responsabilitat seua fou En Carroç. Aquest pressonari sobre Dénia tractant de convèncer la ciutat que, en aquell moment, després del tractat d'Almizra qualsevol resistència era inútil. La pressió sobre Dénia no es podria realitzar directament sobre la ciutat ja que en l'Edat Mitjana tot centre urbà era protegit per un circuit defensiu que impedia la penetració de qualsevol enemic⁸.

És difícil fixar amb exactitud aquests desplaçaments, però alguns dels seus punts es podien situar a Oriambroi, Ondara i en algun lloc ubicat en el camí que des de la porta d'Oliva (Dénia) arribava fins a Gandia. No és estrany que quan la rendició de Dénia fou un fet consumat se sol·licitara la presència de Jaume I per a tal fi. Si açò fóra cert, s'explicaria el fet que el monarca estiguera el 6 de juny d'aquell any a Ondara⁹.

Així doncs, pel maig de 1244 En Carroç hauria aconseguit l'acceptació de la rendició de Dénia. I aquest fet seria el producte del setge a què hauria estat sotmesa Dénia. A la fi d'aquell mateix mes Jaume I obtenia la promesa del lliurament de Xàtiva. Solucionat aquest problema, el monarca havia de fer acte de presència en aquelles zones en les

quals havia delegat el seu poder d'actuació. Primer aniria a Dénia i els seus voltants, en els quals faria alguna parada -el 6 de juny a Ondara- com ja hem dit probablement per negociar el seu lliurament.

Posteriorment, pel març de l'any 1245, aniria a Alaguar per confirmar el pacte amb Al-Azraq. Aquest darrer fet tindria lloc durant el mes d'abril d'aquell mateix any.

Repoblació

La conquesta o rendició de Dénia fou ràpida, i més encara si la comparem amb la seua repoblació, la qual havia de ser lenta, complexa i incompleta.

Els Llibres del Repartiment no esclareixen el problema. Les donacions que s'hi registren són escassíssimes¹⁰. Tanmateix trobem altres documents, els registres de la Cancelleria Reial, que ens aporten més dades sobre aquest punt.

Així, pel febrer de 1245 Jaume I encomana al propi En Carroç la repoblació d'aquell lloc, ordenant-li a més a més que portara a cap el seu repartiment¹¹. Uns mesos més tard (maig) i per tal d'atraure pobladors els eximia d'impostos diferents com: peatge, lleuda, pes, mesures, etc.)¹² i a continuació els concedia el Costum de València¹³. Tanmateix, aquestes mesures devien aportar ben poc donat que tretze anys més tard - setembre de 1257- encarregava a un funcionari seu que donara novament cases i terres a les persones que vulgueren establir-s'hi¹⁴. Encara devia quedar bastant territori per repoblar quan vint-i-nou anys més tard - juny de 1273 - tornava a fer concessió de terrenys¹⁵. El mateix ocorreria pel febrer de 1275¹⁶.

Com hem pogut comprovar, la repoblació seria escassa entre 1244 i 1275, però encara ho fou més entre 1297 i 1306, és a dir, quaranta-quatre i seixanta-dos anys

⁷CHABAS ROC, *Historia de Dénia*, Alicante, 1985, págs. 180 a 188.

⁸Sobre aquest aspecte hem estudiat el possible circuit de Xàtiva en LÓPEZ ELUM, P. *La geografía...*, en *Papers de la Costera* (en premsa)

⁹MIRET I SANS JOAQUIM, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, 1918, págs. 168, 169 i 551.

¹⁰Llibre del Repartiment, assentaments 2166 a 2170.

¹¹HUICI, A., CABANES, D. *Documentos...*, II, n. 420. El document en aquesta col·lecció està mal datada i porta la data de 1246.

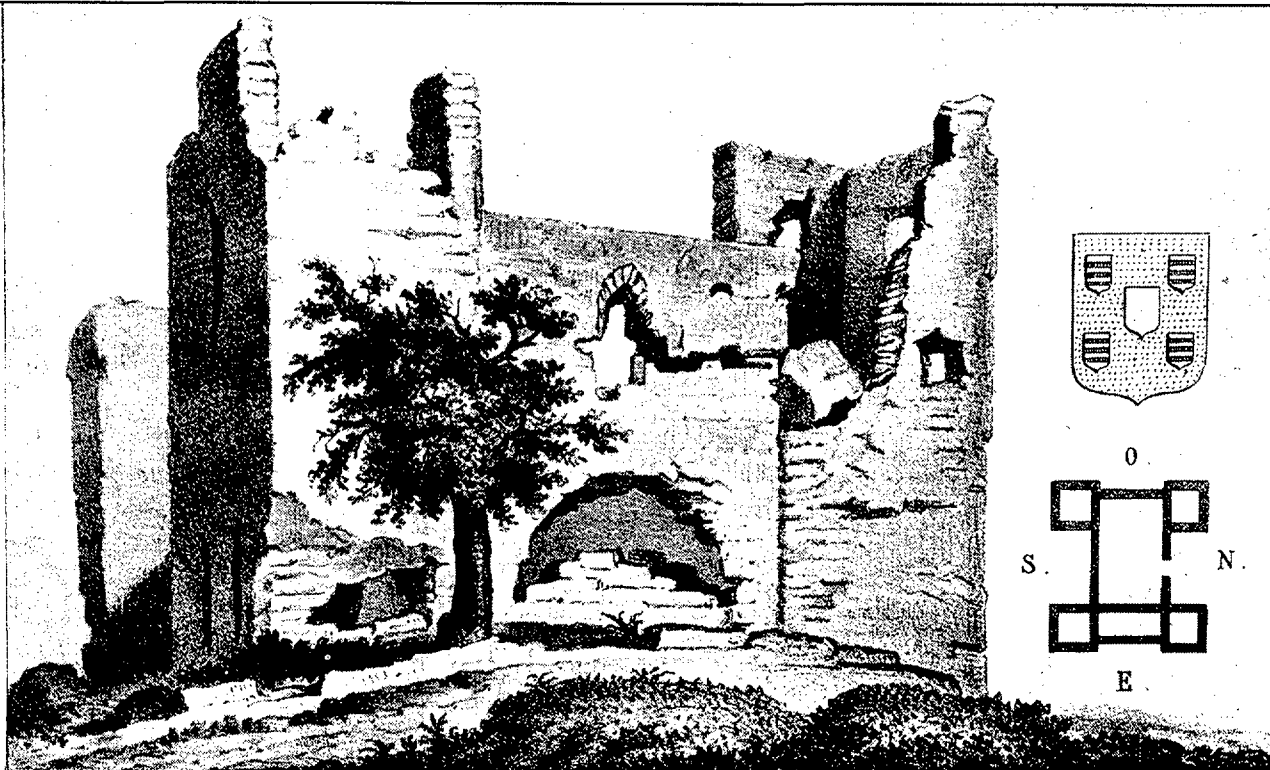
¹²HUICI, A., CABANES, D. *Documentos...*, II, n. 403.

¹³HUICI, A., CABANES D., *Documentos...*, II, n. 405.

¹⁴Archivo de la Corona de Aragón (ACA). *Registro Real Cancillería (Reg.)* 9, fol. 39. Vist en la revista *Archivo*, II, pág. 407, doc. 58.

¹⁵ACA., *Reg. 21, fol. 141 v i 151 v...* Vist en *Archivo* II, págs. 353 i 354, doc. 25 i 26.

¹⁶ACA., *Reg. 20, fol. 328*. Vist en *Archivo*, II, pág. 354, doc. 27

Gravat del Castell d'Olimbroi, tret d'un croquis de Domingo Llorens (II^a de Denia, de R. Chabás).

¹⁷ACA., Reg. 196, fol. 128. Vist en *Archivo I*, pàg. 151 i 152. ACA., Reg. 204, fol. 8. Vist en *Archivo II* pàgs. 351 i 352, doc. 23.

¹⁸Sobre aquests aspectes ha aprofundit IVARS PÉREZ JOSEF, *La ciutat de Denia. Evolució i permanència del fet urbà*. Alacant, 1982, 151 pàgs.; y *Urbanismo y sociedad en la Denia del trescientos. La formación de una ciudad medieval. La vila de Denia, en Dianium II*, 1983, pàgs. 331-344.

¹⁹ACA., Reg. 196, fol. 128. Vist en *Archivo I*, pàgs. 151 i 152.

²⁰ACA., Reg. 258, fol. 179. Vist en *Archivo I*, pàgs. 159 i 160. ACA., Reg. 202, fol. 188, Vist en *Archivo I*, pàg. 168. ACA., Reg. 204, fol. 8. Vist en *Archivo II*, pàgs. 351, 352, doc. 23. ACA., Reg., 204, fol. 10. Vist en *Archivo I*, pàgs. 175 i 176.

després de la conquesta de Dénia (lloc), ja que amb aquestes dates són expedits documents a B. de Libiano per a que continue cedint terrenys¹⁷. Podem deduir per tant que després d'haver passat mig segle des de la conquesta, els cristians no havien arribat a ocupar l'espai urbà musulmà.

Mesures adoptades davant aquesta escassetesa de repoblació

Donat que, cap a la fi del segle XIII, hi havia una ocupació cristiana escassa s'intentà agrupar aquesta població en un recinte més apropiat a les seues necessitats¹⁸. El trasllat d'aquest reduït contingent es convertiria en una qüestió àrdua i difícil. Els habitants no volien ocupar l'espai nou que els era assignat, a pesar de les ordres reials que ho manaven. Les raons d'aquesta negativa no

han estat explicades suficientment. Vegem a continuació la cronologia dels fets i sobretot la seua valoració, és a dir, la negativa rotunda a residir en l'albacar del castell.

L'any 1297 es recomanava, a més a més d'atraure repobladors, que tots aquells que s'hi trobaven assentats foren reagrupats en una zona determinada -més restringida- de l'antic recinte i que pujaren a l'albacar del castell¹⁹. Però, una vegada més, aquesta ordre degué tenir ben poca efectivitat ja que durant els anys 1306 i 1308 se seguia insistint en el trasllat des de l'antic centre urbà a l'albacar, alhora que se'ls compensaria amb alguna exempció²⁰. Ja no es fa cap al·lusió a la possibilitat d'utilitzar part de l'antic recinte urbà.

Pocs avantatges o, tal vegada, molts inconvenients degué produir-los a aquests repobladors de Dénia pujar a l'albacar del

castell ja que, a pesar de les ordres i les compensacions econòmiques, no es feien efectius els manaments reials. Per aquesta raó ens plantejem analitzar la següent problemàtica:

- a) Dificultats de la repoblació.
- b) Decisió de pujar la població a l'albacar.
- c) Resistència de dita població a residir en l'albacar.

a) *Dificultats de la repoblació*

Durant el segle XI la taifa de Dénia fou una de les més importants del Sharq Al-Andalus. Açò es manifestarà d'una manera més palpable dins la seua capital (Dénia). Al seu creixement econòmic, social, cultural, etc. s'uniria el seu creixement físic com a ciutat. L'alcassaba, la medina i el raval ocupaven, segons Gisbert, les superfícies següents:²¹.

- Alcassaba 4 hectàrees
- Medina 24 hectàrees
- Raval 13 hectàrees

La ciutat pròpiament dita –medina– tindria una extensió de 24 hectàrees. Si a aquesta superfície apliquem els resultats que Torres Balbás ha oferit per a d'altres ciutats hispano –musulmanes d'Al-Andalus, quant a la població que albergaria dins el seu recinte amurallat, obtindríem un total de 8.352 habitants. Aquesta quantitat seria equivalent, aproximadament, a un poc més de la meitat d'allò que tenia la ciutat de València al segle XIII. Aquest autor ha calculat per a València – a l'interior de les seues muralles – una extensió de 45 hectàrees i per tant una població de vora uns 15.650 habitants²². Torres Balbás no tingué en compte els ravals que devien existir a València. Les medicions efectuades a Dénia donen, per al seu raval, una extensió de 13 hectàrees²³. Per tant, si apliquem els criteris anteriors, tal vegada no massa adequats per

a una població que es trobava fora de la medina, ens donaria com a resultat una quantitat que s'aproximaria als 4.524 habitants. Aquesta xifra podria ser més elevada ja que les cases dels ravals tindrien una dimensió menor²⁴.

Hi hauria repobladors cristians suficients per ocupar l'antic recinte musulmà o medina?. Creiem que no i posem un exemple per demostrar-ho. Si la ciutat de València era el centre més important del regne i estava situada lluny de les zones conflictives i no tenia ocupat més d'un 60% de la seua superfície, és lògic pensar que el territori al sud del riu Xúquer tinguera més dificultats per atraure els repobladors. D'ací que les ordres donades en aquest sentit, encara aque foren contínues, no torbaren el ressò que es pretenia.

b) *Decisions de pujar la població a l'albacar.*

La debilitat de la repoblació serà la causa d'aquesta mesura. Davant un espai tan ampli i amb els contingents tan escasos que acudiren a repoblar la zona van haver d'adoptar-se necessàriament algunes decisions.

L'any 1297 es parla d'un doble objectiu: restringir el recinte urbà i pujar a l'albacar. Posteriorment seria aquest darrer l'únic objectiu a assolir.

L'agrupació de la població permetria també el seu major control i l'organització de l'espai resultant. Tanmateix, aquesta política de concentració de l'hàbitat en un punt més alt i amb majors defenses tingué el rebuig total dels seus contemporanis, és a dir, d'aquells els quals se suposava que anaven a eixir beneficiats. Açò no ha estat lògicament ben entés, en l'actualitat, pels qui pensen que les autoritats tenien com a única finalitat -i així ho diu la documentació - la defensa d'aquesta població. En aquest sentit ja ha estat assenyalat que els perills

²¹GISBERT SANTONJA JOSEP, *Arqueología árabe en la ciudad de Denia. Estado de la cuestión y perspectivas de investigación*, en *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, Zaragoza, 1986 nº 9, págs. 175 i 176

²²TORRES BALBAS LEOPOLDO, *La población musulmana de Valencia en 1238*, en *Al-Andalus*, XVI, 1951, pág. 167 i 168.

²³GISBERT SANTONJA JOSEP, *Arqueología árabe...*, pág. 189.

²⁴Vegeu l'entrevista publicada en *CANFALI* de 27 - 1 - 1990, pág. 10. en què Josep Gisbert afirma que las cases del raval podrien tenir una extensió entre 85 i 100 m².

vindrien dels musulmans del regne de Granada.

Deuen haver altres raons per explicar aquesta qüestió. No és lògic pensar que la política reial fóra la defensa d'aquestes persones i que els afectats directament no feren res per sostroure's dels possibles atacs. Creiem que altres causes deuran justificar aquesta actitud d'indiferència.

c) *Resistència de la població a residir en l'albacar.*

La documentació al·ludeix al fet que era convenient ocupar l'albacar a fi de no córrer tants riscos. Però els repobladors no devien tèmmer tant per la seua defensa. Les raons per les quals els habitants de Dénia no volien pujar a l'albacar eren unes altres i ben distintes. Perills no n'hi havia, almenys, tants com deien. En canvi, si pujaven a l'albacar sí que podien sofrir amenaces i perdre molts dels avantatges i privilegis obtinguts. Per una part hem de tenir present que els havien estat concedides moltes exempcions, a més a més de regir-se pel *Costum*, i per altra part no hem d'oblidar que l'albacar, on volien ubicar-los, era una part del castell. D'aquesta manera, si la qüestió de la seua jurisdicció –militar o civil– no quedava clarificada prèviament la seua ocupació resultaria problemàtica. En aquest sentit hauríem d'afegir encara que els seus pobladors quedarien sota la potestat de l'alcaid. Ací creiem que residia la causa de la negativa i la resistència d'aquella població a ocupar aquest recinte.

Si estudiem les noves circumstàncies i sobretot el marc legal que se'ls va oferir ja quan l'any 1308 van accedir a residir-hi podem observar que dit albacar havia esdevingut una *vila plana*.

"...damus, concedimus et assignamus dictum albacar pro villa plana vobis dictis habitatoribus de Denia presentibus

et futuris..."²⁵.

Açò significa que els seus pobladors nous no estarien lligats a la jurisdicció de l'alcaid; que podrien ser regits per les seues lleis i que tindrien llibertat d'entrar o eixir d'aquest recinte. En resum, que l'alcaid del castell no participaria en els seus assumptes interns.

Pel que fa al que acabem de dir, el text és taxatiu com anem a veure tot seguit:

"...Nos enim inibemus alcaido et alii cuicumque tenenti castrum nostrum de Denia ne decetero siue in tenendis clauibus dicti albacar seu in castro eiusdem se intromitat uel vos impediatur aut perturbetur immo eis et alia que ad tuicionem et bonam ordinationem uestram expedienda occurrerint per vos permitat fieri et teneri ac etiam ordinari..."²⁶

Així, l'autoritat de l'alcaid es veuria limitada considerablement sobre el seu antic recinte i açò propiciaria que els habitants pogueren tenir més llibertat ja que, fins i tot podrien disposar de les claus del seu recinte: "...tenendis clauibus dicti albacar..."

El fet que una part del castell –albacar– fóra declarada com a *villa plana* significava que en aquest àmbit no podia ser imposada l'autoritat de l'alcaid. No obstant, aquest encara podia seguir exercint-la dins la resta de l'espai declarat com a *castrum*. El sou de l'alcaid ascendia l'any 1317 i el 1319 a 2.500 sous. Uns anys més tard el propi *castrum* de Dénia passa a una categoria inferior *domus plana* i lògicament el sou del seu alcaid es veu reduït a 500 sous a partir de l'any 1321²⁷.

L'alcaid esdevenia així una figura sense jurisdicció permanent. Únicament l'exerciria, en tota la seua amplitud, en aquells moments de perill.

D'aquesta manera i quan la gent es veïa lliure de la potestat militar accedí a ocupar el recinte de l'albacar.

²⁵ACA., Reg. 205, fol. 177 v. Vist en Archivo, II, págs. 358 i 359, doc. 35. ARAGO CABAÑAS, Antonio M^o. *Las tenentiae castrorum del Reino de Valencia, en la época de Jaime II, en I Congreso de Historia del País Valenciano, II, Valencia, 1980, págs. 571-574.*

²⁶ACA., Reg. 250, fol. 177, Vist en Archivo, II págs. 358 i 359, doc. 35.

²⁷ARAGO CABAÑAS A. *Las tenentiae castrorum...*, pág. 571 a 574

²⁸Camarena Mahiques José, *Colección de documentos para la historia de Gandia y su comarca, Vol. I. Fas. II, págs. 33-37. Gandia, 1960.*

Conclusió

La ciutat de Dénia degué passar per uns moments de crisi –política, econòmica, demogràfica, etc.– durant el període anterior a la seua conquesta. Posteriorment i consumada aquesta, com és lògic, encara s'agreuja més la situació i així tenim des del punt de vista polític que perdria la independència que havia tingut com a taifa.

Demogràficament sofriria una reducció considerable. Quant a l'espai ocupat era d'unes 37 hectàrees –medina i raval– durant l'època islàmica. Després de la conquesta, quan la població pujà a l'albacar, l'espai es veié reduït a menys de 4 hectàrees. La restricció

dràstica de 37 hectàrees a una quantitat inferior a les 4 hectàrees és ben eloquent, tenint present alhora la davallada demogràfica que sofriria Dénia després de la conquesta cristiana. Gisbert suposa que a època musulmana Dénia tindria, aproximadament, uns 20.000 habitants. Un cens de l'any 1381 fixa el nombre de focs en 207, és a dir, prop de 1.000 habitants ²⁸

Finalment, la seua economia, lògicament, hagué de sofrir una regressió i la seua recuperació hauria de ser tan lenta com la recuperació demogràfica.
